

Barn i ekonomisk utsatthet – hur kan förskolan och skolan hantera det?

Uppdaterad version våren 2020. Första versionen skickades ut hösten 2016. Sedan dess har Uppsala kommun tagit fram riktlinjer på området. Frågan är fortsatt aktuell, inte minst i ljuset av Coronakrisen, och vad den kan komma att innebära för många familjer framöver.

Vad är problemet med ekonomisk utsatthet?

Att det är en stor riskfaktor att växa upp i ekonomisk utsatthet har konstaterats av många forskare. I rapporten ”Hellre rik och frisk – om familjebakgrund och barns hälsa”, som tagits fram inom ramen för SNS forskningsprogram ”Investeringar i likvärdiga livschanser” (2014) framkommer att familjebakgrunden är starkt kopplad till faktorer som arbete, lön och hälsa. Det är väldigt linjära samband. Till exempel visas 40 procent större risk för sjukskrivning för barn i familjer med låg inkomst. De barnen har också tre gånger så stor risk att bli inskrivna på sjukhus på grund av psykisk ohälsa. De har högre risk för att få ADHD-läkemedel utskrivna och mer än dubbelt så stor risk att dö i barndomen.

Psykisk ohälsa har ökat för alla grupper i samhället. Den psykiska ohälsan har i sin tur starka kopplingar till skolresultat. Till exempel till möjligheten att uppnå gymnasiekompetens. Efter skoltiden är psykisk ohälsa kopplad till behov av ekonomiskt bistånd.

Det finns alltså stora samhällsekonomiska vinster förenade med satsningar på att förebygga och lindra konsekvenser av barns psykiska ohälsa. Vi vet att ohälsan är starkt förknippad med ekonomisk utsatthet.

Barnets rättigheter och lagar

I artikel 2 i FN:s konvention om barnets rättigheter står bland annat att varje barn ska försäkras rättigheterna i konventionen oavsett barnets, eller dess föräldrars eller vårdnadshavares ”...” etniska eller sociala ursprung, egendom, handikapp, börd eller ställning i övrigt.”. Förutom de idag lagstadgade diskrimineringsgrunderna tar alltså barnkonventionen upp ännu en – den om ekonomiska förutsättningar. Från och med 1 januari 2020 är barnkonventionen också svensk lag och riksdagen har därmed betonat vikten av vad konventionen säger.

Hösten 2017 tog Uppsala kommun beslut om riktlinjer kring avgifter i förskola och skola. (<https://www.uppsala.se/contentassets/b4bde2e8f50442b1954f78af172ac380/12.-avgifter-i-forskola-och-skola.pdf>) I det här dokumentet redovisas under varje rubrik vad som står i de kommunala riktlinjerna. Utöver dessa erbjuds här några fler exempel och konkreta tips.

Den absoluta barnfattigdomen minskar i Sverige, samtidigt som den relativa, enligt EUs fattigdomsmått (högst 60 % av medianinkomsten i landet), ökar. Det vill säga att allt fler barnfamiljer får det ekonomiskt bättre men skillnaderna ökar. Främst mellan barn vars föräldrar är födda i Sverige och de vars föräldrar inte är det – och framförallt om det är en ensamstående utlandsfödd förälder. I Rädda Barnens rapport Barnfattigdom i Sverige från 2018 är den totala andelen barn i ekonomiskt utsatta hushåll i Uppsala kommun 8,4 %. (Siffrorna bygger på 2016 års statistik).

Även små avgifter i förskola och skola kan vara påfrestande för ett hushåll med svag ekonomi. Genom tydliga riktlinjer för avgifter och ett medvetet förhållningssätt med generella lösningar som kommer alla barn till godo, går det att utgöra en positiv skillnad för barn som lever i hushåll med låg inkomst.

I det här dokumentet har vi sammanställt problem som barn i förskolan och skolan kan möta på grund av ekonomisk utsatthet, men vi framförallt förslag på lösningar. Förslagen kan till exempel skrivas in i en likarättsplan. En del av områdena ligger inte inom förskolans och skolans verksamhet men i nära anslutning till. Därför har vi tagit med dem också här.

Er verksamhet gör troligen en hel del av det här redan idag. Kanske har ni också andra kreativa lösningar som ni vill dela med er av? Hör i så fall gärna av er till oss på BOiU så kan vi bidra till att sprida de goda exemplen!

Vänliga hälsningar/

Lisa Skiöld

verksamhetschef på Barnombudet i Uppsala län

Avgiftsfri skola på riktigt

Skolan är avgiftsfri. Avgiftsfriheten ska vara utgångspunkten när skolan planerar för till exempel utflykter och andra aktiviteter. Det sätter gränser för vad skolan kan göra och inte. Skolan bör alltid försöka hitta alternativ som är gratis eller kostar så lite som möjligt för elever och föräldrar.

I skollagen definieras avgiftsfri skola enligt nedan:

- Utbildningen ska vara avgiftsfri och eleverna ska utan kostnad ha tillgång till böcker och andra lärverktyg som behövs för en tidsenlig utbildning.
- Avgifter i samband med ansökan får inte tas ut.
- Det får förekomma enstaka inslag som kan medföra en obetydlig kostnad för eleverna.
- Belopp som var för sig kan bedömas som obetydliga kan tillsammans strida mot bestämmelserna om en avgiftsfri skola.
- I samband med skolresor och liknande aktiviteter får det i enstaka fall under ett läsår förekomma kostnader som ersätts av vårdnadshavare på frivillig väg.
- I gymnasieskolan får huvudmannen besluta att eleverna ska hålla sig med enstaka egna hjälpmedel. Regeln gäller inte för gymnasiesärskolans elever. För dem gäller samma regler som för elever i grundskolan.
- Det är den som driver skolan, huvudmannen, som ansvarar för att utbildningen är avgiftsfri.

Områden som tas upp i dokumentet

- Matsäck till utflykter eller frukt till fruktstund.
- Utrustning för idrott, friluftsdagar och andra aktiviteter.
- Studieresa
- Klassresa
- Utlåning med ersättningsavtal för dator/läsplatta
- Kostnader för klassfoto, skoldans, skoltröja.
- Insamlingar för avslutningspresenter till lärare.
- Kläder/utrustning till Luciafirande, teaterföreställningar, maskerader och andra uppträdanden.
- Barnkalas – bjuda alla, fina presenter, dyra kalas
- Insamling till klassresa.

Förslag på lösningar

Matsäck

- Låt utflykten börja i matsalen där alla barn gör sin egen matsäck. Till exempel packa mat som inte behöver värmas i egen matlåda.
- Skolan/förskolan gör i ordning matpaket som delas ut till eleverna.
- Det här blir extra viktigt om barnen förväntas ta med sig matsäck ofta.

Uppsala kommuns riktlinje: Vid utflykt, friluftsdag och studieresa ska förskolan/skolan ta med matsäckslunch till alla elever.

Utrustning idrott/friluftsdagar

- Sätt normen för utrustning så låg att alla kan delta.
- Ha en tillräckligt stor utlåningsbank med skidor, skridskor, hjälmar osv som används i samband med undervisning/rastlek/friluftsdagar (kan byggas upp genom att utrustning skänks av familjer som använt färdigt). Ett sätt att minska eventuell stigmatisering är att lyfta det ekologiska hållbarhetsperspektivet.
- Går det att hyra till exempel skidor eller skridskor på plats vid utflykt? Skolan kan då betala för de barn som inte har egen utrustning.
- Cykelutflykter. Prata om att det kanske går att låna en cykel av kompisar som inte ska med på utflykten. Eventuellt kan skolan samordna utlåning av cyklar. Skolan kan också ha ett antal hjälmar till de barn som saknar.
- Simkläder är ju klurigare att låna ut. Då kan skolan behöva undersöka om någon behöver få stöd för att kunna köpa. (Se nedan om Majblomman till exempel)

Uppsala kommuns riktlinje: Barn och elever får ta med egen utrustning till förskolan/skolan men det ska alltid finnas tillräckligt med utrustning att låna så att alla kan delta i aktiviteten. Om aktiviteten som skolan arrangerar är en del av utbildningen ska den alltid vara öppen för alla. Enligt Skolinspektionen är det inte godtagbart att elever, vars vårdnadshavare inte vill eller inte kan betala för aktiviteten, erbjuds ett kostnadsfritt alternativ.

Avgifter för friluftsdag/utflykt

- Skolan bör budgetera för att varje klass ska kunna åka på utflykter och andra aktiviteter. Sedan väljs aktivitet utifrån budget för att inte behöva ta ut någon avgift.

Studieresa

Uppsala kommuns riktlinje: Studieresa är en av skolan anordnad aktivitet och ingår i undervisningen. Den ska vara kostnadsfri för eleverna. Aktiviteter som till exempel studiebesök, utflykter, lägerskolor och friluftsdagar får alltså finansieras inom skolans budget eller genom tilldelade medel från extern organisation. När det gäller kostnader för mat under en studieresa så ska eleven stå för de måltider som hen annars skulle ha ätit hemma exempelvis frukost och middag. Däremot ska skolan stå för den lunch som annars skulle ha serverats på skolan.

Klassresa

- Första frågan är vad syftet med resan är. Att åka sista veckan innan klassen skiljs åt gynnar inte sammanhållningen för klassen under skoltiden. Även om det kan bli ett fint minne.
- Skolan kan satsa på en enklare form av utflykt till en lägergård i närheten. Och då kan skolan stå för kostnaden.
- Vill klassen åka längre kan gemensamma aktiviteter anordnas för att samla in pengar. Eleverna kan hjälpas åt att sälja, hjälpa, tillverka eller anordna. Exempelvis; sälja bakverk på marknader, ta hjälp av ”sälj företag” där en del av intäkten går till klassen, tillverka saker i skolan (på slöjd, musik, hemkunskap eller bild), anordna teater, loppis, disco, sälja fika i skolans cafeteria.
- Viktigt att det inte blir något krav på någon att sälja en viss kvot av något. Risken kan bli att föräldrar tvingas köpa loss grejer de inte har råd med eller behöver.

Uppsala kommuns riktlinje: *I det fall föräldrar ordnar resa betraktas den som nöjesresa och ska organiseras och genomföras utanför skoltid. Personal som väljer att följa med på sådana resor gör det på sin fritid och får själv stå för sina kostnader.*

Utlåning med ersättningsavtal av dator/läsplatta

Skolinspektionen har sagt att reglerna om avgiftsfri skola innebär att elever ”utan kostnad ska ha tillgång till böcker och andra lärverktyg som behövs för en tidsenlig utbildning”. Lärverktyg definieras som ”den utrustning och materiel som eleven behöver för att kunna nå målen i utbildningen”.

Som lägstanivå för att följa skollagen gäller:

- Att låna och använda tekniska hjälpmedel får inte kosta något.
- Skolan måste kunna erbjuda likvärdiga alternativ till utlån på heltid där skyldighet att ersätta ingår.

Det är tveksamt om det blir likvärdiga förutsättningar för en elev som lånar utrustning under lektionstid jämfört med en som lånar hem på heltid. Delvis beroende på hur stor betydelse de tekniska hjälpmedlen har för elevens lärande. Förväntas eleven arbeta utanför skoltid, med uppgifter som förutsätter utrustning? Avtal om utlåning med ersättningskyldighet kan dock inte angripas utifrån skollagen.

Kostnader för klassfoto, skoldans, skoltröja

Klass-/gruppfoto

- Fundera på hur bra företagets kort verkligen blir. Undersök hur efterfrågade de är. Kanske kan någon i skolan ta korten med digitalkamera och dela ut? Om det mest är för internt bruk i skolan räcker det säkerligen.

Uppsala kommuns riktlinje: Vid skolfoto ska skolorna ha en arbetsprocess där det är lätt för elever och vårdnadshavare att avstå från beställningar utan uppmärksamhet från klasskamrater.

Skoltröja

- Är det skolans uppgift att sprida reklam till barn? Om skolan eller klassen vill ha en tröja så kan de hjälpas åt att samla in pengar till det eller kanske göra en billigare variant själva.

Skoldans

- Bör förstås vara gratis även om det inte kan sägas vara undervisning. Forskning visar att många barn i ekonomisk utsatthet berättar att just är det sociala umgänget som blir drabbat för att de inte har råd att delta.

Klasskassor/Insamlingar för gåvor till lärare, till exempel vid avslutningar

- Tala om att det inte behövs någon gåva. Om föräldrar vill visa uppskattning kan ni tipsa om att ett kort med några uppskattande ord från elever och/eller föräldrar värderas högt.
- Om det ska samlas in – håll nere kostnaderna. 10 kr/elev och termin räcker långt för symbolisk present.
- Bör ändå inte vara obligatoriskt. Det är viktigt att det inte upplevs som en press att delta i insamling.

Uppsala kommuns riktlinje: Insamling av pengar från elever och vårdnadshavare till klasskassor som sedan används till aktiviteter i skolverksamheten ska inte förekomma.

Lucia/musik/teateruppträdande

- A och O är att vara ute i god tid med information om eventuella avgifter. Eftersom det aldrig ska handla om några större belopp, ger detta i princip alla föräldrar möjlighet att bidra. Om inte annat genom att kunna planera/spara/låna grejer.
- Det är rimligt att för-/skolan har utrustning att låna ut till aktiviteter som sker inom verksamheten. Till exempel Luciautrustning eller klädsel för uppträdanden. Även här kan den ekologiska hållbarheten lyftas som ett skäl.

Uppsala kommuns riktlinje: Barn och elever får ta med egen utrustning till förskolan/skolan men det ska alltid finnas tillräckligt med utrustning att låna så att alla kan delta i aktiviteten.

Barnkalas

- Det händer att barnkalas blir en dyr aktivitet. En del håller till på lekland eller har aktivitetskalas som simning, bowling osv. Det kan vara bra att ta upp på föräldramöte och låta föräldrarna reflektera kring.

Det är viktigt att det inte blir en känsla av att bara för att ett barn bjuds på sådant så måste de bjuda tillbaka lika storstilat. Här krockar också ofta en välvilja kring att alla ska få vara med och leka med ekonomiska förutsättningar. Det är inte rimligt att ha krav på att bjuda alla i klassen. En del har varken råd eller plats för så många. För övrigt så är det i högre grad förskolans och skolans ansvar att se till att klassen/gruppen har god stämning och lär känna varandra, än att varje familj ska arbeta med det vid barnets födelsedag.

- En del klasser har ett gemensamt födelsedagskalas för de som fyller per termin. Då läggs till exempel 10 kr/barn i en pott som det kan köpas symboliska presenter för. På det viset får alla gå på kalas. Och det blir just en gemenskapsaktivitet som dessutom inte är dyr. Det kan kanske vara något som klassföräldrarna ordnar och får låna skolans lokaler till.

Övrigt som för-/skolan kan göra

- Utbildning för personalen. Det är bra att kunna känna igen tecken på ekonomisk utsatthet och ha viss kunskap om vilket stöd som finns hos socialtjänst och frivilligsektor för att kunna slussa vidare. Personalen kanske också behöver träna på att ställa frågor som kan vara känsliga.
- Finns det tydligt synliga brister på passande och/eller väderadekvata kläder? Ibland kan det behövas en orosanmälan till socialtjänsten. Vi vet kanske inte något om orsaken till bristen och det är socialtjänstens roll att utreda. Skolan kan också bidra till att ordna kläd- och utrustningsbytardagar, till exempel i samverkan med föräldraföreningar eller föreningsliv genom att skolan erbjuder lokal för arrangemanget.
- Arbeta för att inte synliggöra skillnader mellan barnens möjligheter att åka någonstans på lov. Det kan handla om att inte samla in berättelser om elevernas sommarlov vid terminsstarten. Eller att undvika att uppmuntra till att ta med saker hemifrån för att visa upp.
- Erbjud frukost i skolan. För de elever som inte hinner äta eller får frukost hemma. Ökar studieresultat och studiero. Antingen kan det vara gratis (som i förskolan), eller med kupongsystem. Skolan kan dela ut gratiskuponger till de elever där skolan vet att det är svårt ekonomiskt. Det syns då inte vem som betalat för kupongerna.

Tips skolan kan ge till familjerna

- För familjer som behöver extra ekonomiskt stöd för inköp av någon utrustning kan det finnas möjlighet att ta hjälp av organisationer; Majblomman, Rädda Barnen, Svenska kyrkan, Stadsmissionen som ”i hemlighet” kan hjälpa till.
- Köp, sälj, skänkes-grupper på Facebook för kläder och utrustning
- ”Barn i Uppsala” om gratis aktiviteter för barn på Facebook

- Tipsa om möjligheter att söka billiga alternativt gratis platser till Alnäs sommarläger via kommunen. Finns även andra frivilligorganisationer som arrangerar billiga läger eller kan ge rabatt på kostnaden. Då kan det också behövas information om hur det går att söka stöd för utrustning som behövs för lägret.